

Kadın Öğretmenlerin Bitmeyen Öğrenciliği: *Çalkuşu*, *Vurun Kahpeye* ve *Ankara*'da Eril Özne Merkezli Karakter Tasarımları*

The Never-End Studentship of Women Teachers: Character Designs Under the Influence of Masculine Subject in the Novels The Wren, Vurun Kahpeye, and Ankara

Berna Terzi Eskin¹

* Bu makale, 8-10 Mart 2023 tarihleri arasında İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından düzenlenen "Geçmişten Bugüne Türk Yazınında Kadının Temsili II" sempozyumunda sözlü olarak sunulan "Erkek Muhayyilenin Gölgesinde: Türk Romanında Kadın Öğretmen Karakterlerin Üç Farklı Görünüm Biçimi" başlıklı bildirinin geliştirilmesiyle oluşturulmuştur.

¹Dr. Arş. Gör., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: B.T.E. 0000-0002-3169-9171

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Berna Terzi Eskin,
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta: bterzieskin@fsm.edu.tr

Başvuru/Submitted: 10.11.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested: 20.02.2024

Son Revizyon/Last Revision Received: 20.03.2024

Kabul/Accepted: 22.04.2024

Atf/Citation: Terzi Eskin, B. (2024). The never-end studentship of women teachers: character designs under the influence of masculine subject in the novels *The Wren*, *Vurun Kahpeye*, and *Ankara*. *TUDED*, 64(1), 241–263.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2024-1389139>

ÖZET

Cumhuriyet'in ilânından önce tefrikasına başlanan *Çalkuşu* (1921) ile takip eden dönemlerde tefrika edilen *Vurun Kahpeye* (1923) ve *Ankara* (1933) romanları, dönem sosyolojisi hakkında veriler sunan, temsil gücü yüksek eserlerdir. Bahsi geçen romanların yazarları Reşat Nuri Güntekin, Halide Edip Adıvar ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu da Cumhuriyet devri Türk edebiyatının önde gelen isimleri olmakla beraber, çeşitli söylem ve faaliyetleriyle Türk siyasi tarihine dâhil olmuş etkin figürlerdir. Makalede, milliyetçi çerçevede idealist söylemin hâkim olduğu bir zaman diliminde kaleme alınmış bu üç romandaki kadın öğretmen kahramanların karakter tasarımları, feminist edebiyat eleştirisinin sağladığı imkânlardan istifade edilerek mukayeseli bir yöntemle incelenecektir. Bahsi geçen öğretmenlerin ideallerine yönelme motivasyonları, kendilerini vatan hizmetine vakfetme sebepleri ve bu yoldaki deneyimleri; kadın öğretmenlerin etrafındaki erkek kahramanların, yazar tarafından onlara çeşitli biçimlerde öğretmen kılınmış oldukları hipotezi ekseninde ele alınacaktır. Söz konusu romanlardaki baş kahramanlar Feride, Aliye ve Selma, ilk etapta benzer ülkülere sahip ve vatana hizmet etmek gibi bir ortak noktada buluşan öğretmenler olarak tasarlanmış görünmektedir. Bu temel ortaklık göz önünde bulundurularak makalede, kadın öğretmenin tasarımı ve sosyal hayattaki ilişkileri bağlamında kadın ve erkek yazarların romanlarında kurgusal bir farklılık görülüp görülmediği, cinsiyetin öğretmen kadınlar özelinde vatana hizmet idealinin neresinde konumlandırıldığı ve kurguda eril öznenin etkisi gibi meseleler tartışmaya açılacaktır. **Anahtar Kelimeler:** Cumhuriyet dönemi Türk romanı, kadın kimliği, feminist edebiyat eleştirisi, öğretmenlik, eril özne

ABSTRACT

The Wren (1921), which was published before the proclamation of the Republic of Türkiye, as well as *Vurun Kahpeye* (1923) and *Ankara* (1933), which were published in the following period, are highly representative works that provide data on the sociology of their periods. The respective authors of these novels, Reşat Nuri Güntekin, Halide Edip Adıvar and Yakup Kadri Karaosmanoğlu, were also prominent figures in the Turkish literature of the Republican era, as well as influential figures who were involved in Turkish political history with their various discourses and activities. This article will utilize the opportunities provided by the feminist literary criticism to comparatively analyze the character designs of the female teacher characters in these three novels that were written at a time dominated by nationalist

and idealist discourses. The article will discuss these teachers' motivations for pursuing their ideals, their reasons for devoting themselves to patriotic service, and their experiences on this path in the context of the hypothesis that the authors had assigned male protagonists around the female teachers to be their teachers. Feride, Aliye, and Selma, the protagonists of the novels in question, seem to have been initially conceived as teachers with similar ideals and who meet on the fundamental point of serving the homeland. When considering this basic commonality, the article will discuss whether any fictional difference occurs in the novels of male and female authors in the context of the design of the female teacher and her relations in social life, in which the concept of gender is positioned alongside the ideal of patriotic service in the case of female teachers. The study will also discuss the influence of the masculine subject in fiction.

Keywords: Turkish novels in the Republican period, female identity, feminist literary criticism, teaching, masculine subject

EXTENDED ABSTRACT

An important point of Ottoman-Turkish modernization was the organization of educational institutions and activities. In this context, many educational institutions were opened with the proclamation of the Tanzimat Edict, primarily in areas such as military and health. In time, the female population also began to benefit from the educational opportunities that had initially been available mostly to the male population, and many institutions were set up to provide women's education. This emphasis on education continued to exist within the framework of state policies with the proclamation of the Republic of Türkiye, and teacher training policies came into force. In order to popularize the reforms implemented in the period following the proclamation of the Republic, a demand occurred for intellectuals who would take an active role in the process and produce discourse. Teachers can be thought of as the practitioner branch of this cadre of intellectuals who'd created a theoretical perspective on official education and training activities, who worked in the field, and who had one-on-one contact with the public. During this period, many laws were enacted to systematize education and teacher training, various amendments were made to existing laws, institutions such as the *Halkevleri* [People's Houses] that prioritized public education became active, and the Ministry of National Education published many booklets for both teachers and students. In speeches in various parts of Anatolia, Mustafa Kemal Pasha addressed teachers, encouraged them in their commitment to their profession, and pointed to teaching as the most beneficial profession for the period.

Literary works were also used to achieve the desired upbringing. In this sense, literary works can be said to have been functionalized in order to disseminate and consolidate the dominant policies. The novels *The Wren* (1921), which was published just before the proclamation of the Republic, as well as *Vurun Kahpeye* (1923) and *Ankara* (1933), which were published in the following period, are highly representative works that provide data on the sociology of their periods. The respective authors of these novels, Reşat Nuri Güntekin, Halide Edip Adıvar, and Yakup Kadri Karaosmanoğlu, were also prominent figures in the Turkish literature of the Republican era. This article utilizes the opportunities provided by feminist literary criticism to comparatively analyze the character designs of the female teacher characters in these three novels that were written at a time dominated by nationalist and idealist discourses. The study will discuss these teachers' motivations for pursuing their ideals, their reasons for devoting themselves to patriotic service, and their experiences on this path in the context of the hypothesis

that the authors had assigned the male protagonists around the female teachers to be their teachers. Feride, Aliye, and Selma seem to have been initially conceived by their authors as teachers with similar ideals. From a major perspective, they in fact share the basic common point of serving the homeland. When considering this basic commonality, the article will also discuss whether a fictional difference is present in the novels of the male authors and the female author in the context of the female teacher's character design and relationships in social life, in which the concept of gender was positioned within the ideal of patriotic service in the case of female teachers. The study will also discuss the influence of the masculine subject in fiction.

When evaluating the findings, certain fictional differences are noticeably present in the novels of female and male authors in terms of the design of female teachers. For example, Feride, the female protagonist in *The Wren*, had started her activities that can be considered within the ideal of service to the homeland as a result of a love affair. In other words, although Feride was fictionalized as an idealistic teacher, she was unable to start her story without the influence of a male protagonist. Similarly, Selma is the female protagonist in *Ankara*, and her motivation for love and the ideal of patriotic service are intertwined. Despite the fact that Selma wanted to devote her whole life to improving her country, the way she served her homeland and her profession changed alongside the changes in the male protagonist. She became a teacher under the direct guidance of her third husband, Neşet Sabit. In this respect, Neşet Sabit was almost like a guide for her. Unlike female teachers in these two novels mentioned above, Aliye, the female protagonist in *Vurun Kahpeye*, had started her profession through her own internal motivation. At certain points, however, she too was also unable to escape the limited schema imposed by the male imagination. Therefore, when considering the example of Şahin in Reşat Nuri Güntekin's *Yeşil Gece*, the novels of the male authors can be said to have generally shaped the consciousness of duty, which is endowed to the male protagonist as an *a priori* orientation, to the female protagonist through the influence of a male protagonist. In addition, the article will examine issues such as the bureaucratic problems that female teachers faced in educational institutions, the visibility of the female body in a patriarchal society, the unceremonious attitudes toward female teachers in the context of gender roles, and the standard of chastity, which is considered indispensable for the female identity, through a critical analysis of masculine fiction in novels.

Giriş

Osmanlı-Türk romanının başlıca izleklerinden biri, modernleşme projesinin nasıl yürütüleceği ve modernitenin tabana nasıl yayılacağıdır. Bu bağlamda farklı dönemlerde kaleme alınan romanlarda eğitim teması, çeşitli şekillerde kurguda kendine yer bulur. İlk telif romanlardan itibaren, bilhassa ideal Osmanlı erkeğinin bilgili, eğitilmiş, çalışkan olmasının önemi ve “yanlış” Batılılaştığı söylenen Osmanlılara ve hatta kimi zaman bizatihi Batılı erkeklere örneklik teşkil etmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Kadın karakterler ise özellikle erkek yazarların romanlarında, devrin hâkim atmosferiyle uyumlu şekilde yazarların ve erkek roman kahramanlarının açtıkları alanları aşmayarak çeşitli konularda eğitime tabi tutulurlar. Yani romanlarda idealize edilen erkek kahramanlar sadece kadın kahramanların değil, ideal dışılaştırılan erkek kahramanların da rehberi hüviyetindedir. Modernleşme sürecinin en önemli kırılma noktalarından biri olan Cumhuriyet döneminde kaleme alınmış romanlarda da eğitim-öğretim meselesi, merkezî temalardan biri olmaya devam eder. Dolayısıyla romanlarda pek çok öğretmen karaktere rastlanır. Bu makale, Cumhuriyet’in eşiğinde ve ilk yıllarında telif edilen kanonik romanlara yoğunlaşarak söz konusu öğretmenlerden kadın olanların karakter tasarımlarındaki eril özne merkezli kurgunun izini sürmeyi amaçlar. Eril özne ekseninde yapılandırılmış kurgu dolayısıyla kadın öğretmen kahramanların, bir meslek olarak öğretmenliği ya da bir erkek kahramanın rehberliğiyle deneyimlediklerini ya da mesleki hayatlarına devam ederken, yazar tarafından kendisine yetkinlik bahşedilen erkek kahramanın yörüngesinde bırakıldıklarını ileri sürer. Kadın ve erkek yazarlı romanların bu noktada nasıl farklılaştıklarını tartışmayı arzu eder.

Bu makalede eril özne; hem mevcut ataerkil düzenin bizatihi kendisine hem erkek yazara hem de onun kurguladığı erkek kahramana işaret etmektedir. Bu kategorilerin yarattığı etkileşim, iç içe geçmiş ve meşruiyetlerini birbirlerinden edinmiş bir yolla kadın kimliğini anonimleştirir. Böylelikle kadın kahramanlar, kendilerine has özellikleriyle ele alınmaktan ziyade ataerkil düzene bağlı bir şekilde tasarlanırlar. Zeynep Direk, *İkinci Cinsiyet*'e yazdığı önsözde, Beauvoir'ın erkeğin öznelğine dair tezini şöyle ifade eder: “Erkek, Özne olabilirken, kadın hiçbir zaman diyalektiğe girmeyen Başka olarak kalır. Tarihte özgürlüğün gelişimine baktığımızda erkek, erkekler arası tanınma mücadelesine girerek öznelleşmiş, Hegelci anlamda Tin'in kendi bilincine vardığı Mutlak'a ulaşmıştır. Buna karşın kadın, Mutlak Başka olarak kurulduğu için özgürlüğün tarihsel olarak gerçekleştiği diyalektiğe girememiştir.” (Beauvoir, 2019, s. 15). Görüldüğü üzere Beauvoir, eril olanın özne, dişil olanın nesne olarak kabul edildiğini ifade eder ve bu fikrin aşılması gerektiğini ortaya koyar. Erkeğin özne, kadının nesne olarak kabul edilmesi meselesi, fallus-merkezcilik düşüncesine gönderme yapar. Fallus-merkezci düzende kadınlar, eril özneye sağlanan olanaklar bağlamında ikincilleştirilir ve onların alanına dahil edilirler. Irigaray, fallus-merkezciliği şöyle tanımlar: “*Spekulum*’da fallus merkezlik, kadınların kendi varlıklarını ifade etmede kendi seslerine sahip olmaksızın erkekler tarafından konuşuldukları ve temsil edildikleri bir ekonomi olarak tanımlanmaktadır. [...] Kadınlar aşkınlıklarını gerçekleştiremezler çünkü gerçeklik, sistemin karşıtlıklarına kapılmadan kendilerini göstermelerine izin vermeyen fallus merkezli simgesel sistem tarafından organize

edilmektedir. ‘Fallus-merkezcilik’ *erkeklerin konuşan varlıklar, kadınların ise eril söylemin nesnelere*, hedefleri ve bahis konuları olduğu erkek egemen cinsel farklılık ekonomisinin adıdır.” (Direk, 2020, s. 82). Fallus-merkezci egemen bakış açısının erkekleri konuşan varlıklar olarak kabul etmesi, eril öznenin dünyayı yorumlama biçiminin egemenliğini meşru kılmaya yardımcı olur; böylelikle nesne kabul edilen ve dışıl olan, merkezin dışına itilir. Butler, *Cinsiyet Belası*’nda, Beauvoir’ın yaklaşımına karşı eleştirel bir değerlendirme yaparak Lacan’dan hareketle eril özne meselesinde fallusun konumunu sorgular. Ona göre fallusa sahip olan “eril öznenin dışıl ‘öteki’ye olan köklü bağımlılığı, eril öznenin özerkliğinin yanılısamadan ibaret olduğunu açığa çıkarır.” (Butler, 2014, s. 33, 103). Dolayısıyla Beauvoir’da dışıl olanın ötekiliği meselesi tartışılırken Butler’de dışıl olan, eril öznenin tamamlayıcısı konumuna gelmiştir. Bu makalede de ilgili romanlardaki kadın öğretmenler üzerinden, kadın kahraman üzerinde eril öznenin etkisi tartışmaya açılacaktır.

Mevcut akademik literatürde, dönem romanlarında yer alan kadın öğretmenler üzerine yapılmış çalışmalar bulunmaktadır.¹ Bu makalede, dönemin sosyo-kültürel atmosferi hakkında veriler sunan temsil gücü yüksek eserler olarak *Çalılıkısu* (1921), *Vurun Kahpeye* (1923) ve *Ankara* (1933) romanlarındaki kadın öğretmen kahramanlar üzerinden feminist edebiyat eleştirisi perspektifiyle bir inceleme yapılması amaçlanmaktadır. Bu romanların örneklem evrenine seçilmesinin sebebi sadece dönemin etkin isimleri tarafından kaleme alınmış olmaları ve kadın öğretmen kahramanlar barındırmaları değil, aynı zamanda bu eserlerin kendilerinden sonra yazılan romanların karakter tasarımlarını da etkileyerek bir şema yaratmış olmalarıdır. Makalede, bahsi geçen üç romandaki öğretmen kahramanların tutum ve davranışlarının, birbirinden farklı oranlarda da olsa egemen eril öznenin yörüngesinde kurgulandığı iddia edilecektir. Bu noktadan hareketle; romanlardaki kadın öğretmenlerin mesleklerine yönelme sebepleri ve bu yoldaki deneyimleri, kadın öğretmenlerin etrafındaki erkek kahramanların, yazar tarafından onlara öğretmen/rehber kılındığı hipotezi ekseninde tartışmaya açılacaktır. Elde edilen bulgular yoluyla, kadın öğretmen tasarımı noktasında kadın ve erkek yazarların romanlarında cinsiyete dayalı kurgusal bir fark görülüp görülmediği ve kurguda eril öznenin etkisi gibi meseleler de sorgulanacaktır. İnceleme kısmına geçmeden önce, dönemde kadın öğretmen kimliğinin nasıl tasarlandığına dair toplumsal ve politik bazı dikkatler üzerinde durmak gerekir.

1 İlgili çalışmalardan kısaca bahsetmek, bu makalenin literatüre hangi açıdan katkı sunacağına dair fikir verir. Örneğin Serdar Güler (2001), 1923-50 arası kaleme alınmış romanlardan ve sonrasında yazılmış birkaç romandan hareketle öğretmen kahramanlar hakkında genel bilgi vermiştir. Engin Yılmaz (2007), Cumhuriyet’in ilânından önce ve sonra kaleme alınmış dört romandan istifade ederek; kadın öğretmenlerin nitelikleri, yeterlikleri, tutum ve davranışları, veli ve öğrenciyle kurdukları ilişkiler ve mesleki kişilikleri gibi meseleler üzerinde durmuştur. Şahika Karaca (2012) ise kadın kimliğinin değişim ve dönüşümünü, dönemsel farklılıkları ve toplumsal cinsiyet rollerini göz önünde bulundurarak Tanzimat ve Cumhuriyet dönemi romanlarındaki kadın öğretmen kahramanlar üzerinden ele almıştır. Son olarak Adem Orakçı (2018), Türk romanında öğretmenlik ve eğitim meselesini birbirini içkin şekilde değerlendirmiş, Tanzimat döneminden Köy Enstitüsü yıllarına kadar öğretmen kimliğinin romanlarda kendisine nasıl yer bulduğunu incelemiştir. Ben de bu makalede, bahsi geçen üç romandaki kadın öğretmenlerin karakter tasarımlarındaki eril özne merkezli kurgunun feminist yöntem ekseninde eleştirel incelemesini yapmayı amaçlıyorum.

1. Öğretmen Kimliğinin Tasarımında Cinsiyet Merkezli Dikkatler

Osmanlı-Türk modernleşmesi sürecinde üzerinde en çok durulan meselelerden biri, eğitim-öğretim kurumlarının ve faaliyetlerinin tanzim edilmesi olmuştur. Bu bağlamda yapılan değişikliklerin büyük bir kısmı, öncelikle erkek nüfusu kapsamış, zamanla eğitim-öğretime dair yenilikler kadın nüfusun da istifade edebileceği şekilde genişletilmiştir. 1859’da Sultanahmet’te ilk kız rüştiyesinin açılması, 1870’te kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla Darümuallimât’ın kurulması, 1890’da Üsküdar Kız Rüştiyesi’nin Kız Sanayi Mektebi haline getirilmesi, 1905’te müstakil bir ebe mektebi açılması, 1911’de İstanbul İnas İdadisi’nin kurulması, 1914’te İnas Darülfünûnunun açılması ve ilk defa Darülfünûn’da 1918-19’da fen ve edebiyat, 1921-22’de hukuk ve 1922-23’te tıp alanlarında kadın öğrencilerin erkek öğrencilerle birlikte dersler almaları gibi pek çok örneklik, dönem içerisinde eğitim-öğretim faaliyetleri ekseninde kadın merkezli yapılan yenilikler hakkında fikir verir (Kurnaz, 2015). Elbette kadınlar; mektep sayılarının az olması, kadınlara biçilen toplumsal roller ve erken yaşta evliliğin dönem içerisinde yaygın olması gibi sebeplerle erkeklere nazaran eğitim noktasında dezavantajlı bir konumdadır. Ancak bununla birlikte Cumhuriyet’in ilânından evvel gerçekleştirilen eğitim eksensiz bu yenilikler, dönem içerisinde eğitim-öğretimin sistemli hale getirilmesi adına bir siyasi irade bulunduğunu ortaya koyar. Cumhuriyet döneminde de toplumsal kalkınmanın kıstaslarından biri olarak eğitim-öğretim faaliyetleri, devlet politikalarının merkezî gündem maddelerinden biri olarak konumlandırılmıştır. Bu bağlamda öğretmenlik mesleği de toplumsal ilerlemenin sağlanması açısından en önemli mesleklerden biri kabul edilmiştir.

Cumhuriyet’in ilânını takiben yeni düzeni sağlamlaştırmak amacıyla faaliyete geçen bir dizi reformun, yani inkılâpların amaçlarını topluma duyurmak, bu çerçevede hem halkı eğitmek ve kalkındırmak hem de egemen politik söylemi sürdürülebilir kılmak maksadıyla süreçte aktif görev alacak entelektüellere, “kendisini bir dönüştürme değil, bir yeni baştan inşa projesinin mimarı” (Şenol Cantek, 2016, s. 50) şeklinde konumlandırılan aydınlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu isimler, yani Şevket Süreyya’nın ifadesiyle “millî işlere rehberlik rolünü benimseyen genç ve inkılâpçı bir entelektüel rehberler kadrosu” (Şevket Süreyya, 1932, s. 64); edebiyatçı, siyasetçi, asker ve gazeteci gibi toplumsal etki gücü yüksek kimliklerden oluşmuştur. Ancak teorik tarafı kuşatarak yürürlüğe giren kanunlar, yapılan düzenlemeler, işleyişe geçen kurumlar ve çıkarılan kitapçıklar yoluyla inşa edilen söylemin pratik olarak uygulanması, bu doğrultuda halkla birebir temasa geçilmesi gerekiyordu. Bu temasın sağlanması amacıyla sahada bulunan başlıca meslek grubu olarak ise öğretmenler belirlenmiştir. Dolayısıyla bu dönemde, milli eğitim politikaları bağlamında eğitim faaliyetlerinin artırılmasına ve öğretmen yetiştirme meselesinin belirli resmi politikalar yoluyla gerçekleştirilmesine dair pek çok yasal düzenleme² yapılmıştır.

Bahsi geçen etkileşim ortamında dikkat çeken noktalardan en önemlisi, öğretmenlerden yalnızca okuldaki öğrencilere çeşitli branşlarda dersler vermelerinin değil, meseleye üst bir

2 Dönemde, milli eğitime ve öğretmen yetiştirmeye yönelik faaliyete geçen yönetmelikler, kanunlar, düzenlemeler, kurumlar, politikalar ve çıkan yayınlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: (Akyüz 2011; Öztürk 1996; Sakaoglu 2005).

perspektiften yaklaşarak halkı bütünüyle terbiye etmelerinin beklenmesidir. O dönemde egemenliğini süren bu tavrı Fulya Şenol Cantek “didaktizm” ifadesiyle tanımlar (2016, s. 50). Ahmet Çiğdem ise “pedagojik bir obsesyon” olarak ifade ettiği bu “mutlak eğitime iştiyaki”nın arka planında “ilim irfanın kitlelere eğitim yoluyla aktarılabilceği ve böylece onların aydınlatılabilecekleri ve belli bir amaç doğrultusunda mobilize edilebilecekleri inancı” olduğunu ileri sürer (2009, s. 117-118). Bahsi geçen “mutlak eğitime iştiyaki”na en çok ihtiyaç duyulan yerler ise taşra ve köylerdir. Dolayısıyla köy öğretmenliği bilhassa teşvik edilmiş, 7 Haziran 1925 tarihinde kabul edilen Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu’nun 13. maddesi doğrultusunda Artvin, Erzurum, Bitlis, Siirt, Kars, Muş, Van ve Erzurum gibi doğu illerine gönderilen ve bölge halkından olmayan öğretmenlere daha fazla ücret verilmesi hakkında bir talimatname yayımlanmıştır (Öztürk, 1996, s. 175). Böylelikle şehirli öğretmenlerin hem köye gitmeleri hem de köyde kalmaları sağlanarak yurttaşlık eğitimi gerçekleştirilmiş olacaktır. Kadınların bilhassa köylerde öğretmenlik yapmak için teşvik edilmeleri, yabancıları oldukları bir dış mekânda toplumsal hayata katılmak durumunda kalmalarını da beraberinde getirir. Çünkü kadın öğretmenler hem gittikleri köyün sosyal hayatının ve toplumsal cinsiyet rollerinin sınırlılıklarıyla hem de buldukları yerde Maarif Vekâleti’ne bağlı çalışan çoğunlukla erkek yönetici personellerle muhatap olacaklardır. Dolayısıyla, toplumsal olana dair pek çok meselenin ve davranış kodunun da o dönemki iktidar tarafından yeniden tanımlanması ve konuya dair kimi yönlendirmelerde bulunulması ihtiyacı doğar. Bu durumu gösteren en önemli örnekliklerden biri, İsmet İnönü’nün 1925’te Muallimler Birliği Kongre Üyelerine hitap ettiği konuşmasında, köylerdeki kadın öğretmenlerin durumuna değindiği kısımdır. İnönü, “Memleketin kuytu köşelerinde çalışan muallim hanımlara müşkülât” gösterilmemesi konusunda son derece hassas olduğunu belirtmiş ve kadın öğretmenlerin önemine işaret ederek net bir dille “nerede bir muallim hanımın önüne köhne bir mâni çıkarsa, onu şiddetle ve sür’atle bertaraf edeceğini” (*İsmet İnönü’nün Maarife Ait Direktifleri*, 1939, s. 6) ifade etmiştir. İktidarın bir meslek olarak öğretmenliği kadınlara telkin ettiğini gösteren işaretlerden bir diğeri de kadınların ilk kez milletvekili adayı olabildiği 1935 (V. dönem) seçimlerinde, milletvekili seçilen 18 kadından 13’ünün mesleğinin öğretmenlik olmasıdır (Şahin, 2010, s. 62-64).

Dönemde öğretmenliğe atfedilen önem iktidar söyleminde de kendine yer bulmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele döneminde dahi eğitimle alakalı kimi toplantılara cepheden gelerek katılmış ve o zamanki mesleki adlarıyla muallimleri ön plana çıkarmaya gayret etmiştir (Sakaoğlu, 2005, s. 265). Millî Mücadele’nin peşi sıra gelen inkılâplar döneminde ise savaşın fiziken sona ermesiyle askerî ordunun yerini öğretmenler ordusu almıştır, denilebilir. Bu durum, artık erkekler kadar kadınların da politikaların uygulamaya geçmesi noktasında aktif rol üstlendiğini ortaya koyar. Askerî düzlemde fikrî düzleme bu geçiş, kurucu lider tarafından çeşitli toplantılarda pek çok kez hatırlatılmıştır. Söz gelimi 27 Ekim 1922’de Bursa’da öğretmenlere hitaben yaptığı konuşmasında şöyle söyler: “Ordularımızın ihraz ettiği zafer, sizin ve sizin ordularınızın zaferi için yalnız zemin hazırladı... Hakikî zaferi siz ihraz ve idame edeceksiniz ve behemehal muvaffak olacaksınız.” (*Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II*, 1997, s. 49). Böylelikle öğretmenlere, hem askerinin sahip olduğundan dahi daha önemli bir görev

yüklendiği imâ edilir hem de meslek olarak öğretmenlik, eril kodların ve davranış biçimlerinin yoğunlukla kendini gösterdiği bir alan olarak işlevsellik noktasında orduya benzetilir. Bu anıştırma, kadın öğretmenden beklenen niteliklere dair de fikir verir. Mustafa Kemal, 24 Mart 1923’te Kütahya’da yaptığı bir konuşmasında da öğretmenlerle askerleri benzer bir noktadan ele almış, öğretmenlere “ırfan ordusu” şeklinde seslenerek onları bu ordunun “zabitan ve kumanda heyeti” olarak nitelendirmiştir (*Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II*, 1997, s. 169). Yine 1925 ve 1931 yıllarında Konya’da yaptığı konuşmalarda öğretmenlere olan hitabındaki ifadeleri “sizlerden mürekkep Türk ordusu” (*Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II*, 1997, s. 245), “ordu ile beraber yürüyen münevver arkadaşlar” (*Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II*, 1997, s. 303) şeklinde seçmiştir. Tüm bunlara ek olarak, 24 Kasım 1928 tarihinde kendisine Millet Mektepleri Başöğretmenliği (Akyüz, 2006, s. 422) unvanının verilmiş olması ve kendisinin aynı zamanda Başkomutan unvanına da sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda, dönemde askerlik ve öğretmenlik etrafında kurulmuş olan benzerlik şemasına dair çerçeve büyük ölçüde tamamlanır.

Gerçekleştirilmek istenen yurttaşlık eğitiminin sağlanması için hem kadın hem de erkek öğretmenlerden özveriyle çalışmaları beklenmektedir. Mustafa Kemal, 14 Ekim 1925’te İzmir Kız Öğretmen Okulundaki konuşmasında kendisine yöneltilen “Türk kadını nasıl olmalıdır?” sorusuna verdiği yanıtta kadın öğretmen adaylarına seslenerek ideal Türk kadınının ve aynı zamanda ideal kadın öğretmenin tanımını yapar: “Türk kadını dünyanın en münevver, en faziletkâr ve en ağır kadını olmalıdır. [...] Türk kadınının vazifesi, Türk’ü zihniyetiyle, bazusuyla, azmiyle muhafaza ve müdafaaya kadir nesiller yetiştirmektir. Milletin menbaı, hayatı içtimaiyenin esası olan kadın, ancak faziletkâr olursa vazifesini ifa edebilir.” (*Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II*, 1997, s. 242). Görüldüğü üzere kadın için kamusal ve özel alana dair egemen söylem tarafından belirlenen roller, yine egemen söylem tarafından birbiriyle bağlantılandırılarak kadın hem cinsiyet kimliğiyle hem de öğretmen kimliğiyle aynı *vazifeye* koşulu: Nesiller yetiştirmek. Nükhet Sirman, bu ilişkiselliği şöyle açıklar: “Yeni vatansever kadın hâlâ bir eş ve anneydi; ancak aynı zamanda ulusu eğitmek gibi bir başka görevi de vardı. Profesyonel kadınlar Türkiye Cumhuriyeti için önemli bir sembol haline geldi ve öğretmenlik her şeyin üstünde tutuldu.” (Sirman, 1989, s. 9). Dolayısıyla anne-öğretmen kimlikleri iç içe geçmiş bir şekilde değerlendirilerek kadına simgesel bir değer atfedilmiş olur ve bu simgesellik ile hâkim politik düzenin istekleri doğrultusunda yeniden tanımlanmış olan kadınlık, kendisine yüklenen tüm aktif rollere rağmen bir bakıma edilgenleştirilir. Ayrıca bu bakış açısı, kadının mesleki hayatını idame ettirenken dahi özel alana dair *vazifelerini* göz ardı etmemesi, aile kurumu eksenli toplum yapısının devamlılığını sağlaması ve iki göreve de benzer bir duygu durumu ve motivasyonla yaklaşması gerektiğini telkin eder. Ayşe Kadioğlu’nun da ifadesiyle bu öğretmen kadınlar, “hem modernliğin sözde imgeleri, hem de eski toplumsal dokunun hızla çözülmesini frenleme sorumluluğunu yüklenmiş gelenek bekçileri olacaklardı.” (Kadioğlu, 1998, s. 94).

Dönemde, hâkim otorite tarafından kadının en büyük vazifesinin “analık” olarak işaretlenmesiyle kadın ve erkeğin sosyal ve mesleki hayatlarında eşit bir şekilde birbirlerine yardım ederek var olması gerektiği ve kadınların eğer “milletin anası” olmak istiyorlarsa erkeklerden dahi daha eğitimi olmaya mecbur oldukları (*Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II*,

1997, s. 89; 156) gibi birbirinden farklı çağrışım dünyaları olan fikirlerin aynı anda makbul söylem olarak kabul görmesi, ideal kadın kimliğinin kurgulanmasına dair nasıl bir kafa karışıklığı olduğunu ve eril reflekslerin öğretmenliğe dair resmi söylem kurulurken de ön planda bulunduğunu ortaya koyar. Dolayısıyla erkeğin sadece kamusal alanını düzenleyen devlet, kadının hem özel hem de kamusal alanını düzenlemiş olur. Egemen söylem icabınca kadın, “anne ve ev kadını olmaya ilaveten ulusu eğitecek, dönüştürecek ve bu konuda öncülük edecek bir rol üstlenecekti. [...] Gerçekte bu dönemde en prestijli meslek olan öğretmenlik mesleği içinde ‘muallime’ hanımların ayrı bir yeri ve statüsü vardı.” (Çaha, 2017, s. 141). Bu prestijli konuma sahip öğretmen kadınların hem biyolojik bir kaynak olarak hem de ulusun yetiştiricisi olarak ulus-devlete katkı sağlamaları, beşerî sermayeyi oluşturmaları ve kalkındırmaları beklenmekteydi.

2. Kadın Öğretmenlerin Bitmeyen Öğrenciliği: Eril Özne Merkezli Karakter Tasarımları

Tanzimat’tan Cumhuriyet’e ve sonrasına, gerek edebi eserler gerek süreli yayınlardaki içerikler göz önünde bulundurulduğunda, kadın kimliğinin her devrin kendi idealleri ekseninde kurgulanmak istendiği göze çarpar. İlk romanlarda tanzim fikri ve modernleşme etrafında dikkat çeken bu kurgu, sonraki dönemlerde milliyetçi ve inkılâpçı idealler yörüngesinde kendini gösterir. Dönemsel farklılıklar bulunmakla birlikte kadın kahramanlara yüklenen en temel rol, vatana özel alandan hizmet ederek nesiller yetiştirmektir. Bu kurgu hem biyolojik hem de fikrî bir alana işaret ederek bedensel doğurganlığa ve kültürel devinime gönderme yapar. Kadınların kamusal alanda meslekî açıdan görünürlük kazanmaya başlamaları, zamanla romanlarda da izdüşüm kazanır. 1920’li yıllardan itibaren romanlarda bu bağlamda tasarlanmış kadın öğretmen kahramanlarla karşılaşırız. Elbette roman türünün Türk edebiyatındaki ilk örneklerinden itibaren öğretmenlik yapan kadın kahramanlara rastlanır. Ancak Tanzimat sonrasında kaleme alınan romanlarla Meşrutiyet sonrası ve bilhassa Cumhuriyet’in ilânının ardından yayımlanan romanların öğretmenlik kurguları arasında söylem noktasında belli temel farklılıklar dikkat çeker. Söz gelimi ilk Türk romanlarında öğretmenler, genellikle mürebbiyelik göreviyle veya kısmi zamanlı bir çalışma düzeninde, daha korunaklı bir alanda, çeşitli konular üzerine dersler veren kişiler olarak karşımıza çıkmışlardır. Ancak Cumhuriyet sonrası dönemde, eğitim ve öğretmen yetiştirme politikalarının işlerlik kazanmasıyla, bir meslek grubu olarak öğretmenliğe yüklenen mana da değişime uğramış, bu durum paralel olarak romanlara da yansımıştır. Bu bağlamda, meslek sahibi kadınlar romanlarda ancak “kadın” başlığıyla işaretlenen bir alt kategorinin makbul kıstasları doğrultusunda tasarlanmışken meslek sahibi erkekler cinsiyet temelli herhangi bir kategorizasyona veya şemaya tâbi tutulmaksızın, kendi başlarına bir insan/vatandaş olarak kabul görmüşlerdir. İlk teliflerden itibaren kaleme alınmış romanların büyük bir kısmı esas alınarak toplumsal cinsiyet rolleri merkezli bir okuma yapıldığında; hem yazar hem anlatıcı hem de roman kahramanlarının cinsiyetlerinin devreye girdiği, toplum tarafından belirlenmiş davranış kalıplarında, gündelik hayatta ve emeğe dair dikkatlerde, ele alınan kişinin cinsiyetine göre tasarımın da farklılaştığı ve kurguda eril bir bakış açısının hüküm sürdüğü dikkat çeker. Öğretmenlik teması da romanlarda bu perspektiften alınılmıştır. Bahsi geçen üç

romandaki kadın öğretmenlerin birbirlerinden farklı şekillerde de olsa eril özne yörüngesinde kurgulanmaları, onların meslekleri ne olursa olsun yanlarındaki erkek kahramanların öğrencisi olarak konumlandırılmalarına yol açar. Bu durum, modern düşüncenin ataerkil kodlarının, modernleşmenin en önemli safhalarından biri olan Cumhuriyet döneminde de kırılmadığını ortaya koyar.

2.1. *Çalıkluşu*'nun Feride'si: “Gittiğime Ben de Pişman Olmadım mı Zannediyorsun?”

Mehmet Kaplan'ın “öğretmenler ve memurlar romancısı” (Kaplan, 1957, s. 5) olarak tanımladığı, eğitim alanında çeşitli kadrolarda bizatıhi görev almış Reşat Nuri Güntekin tarafından 1 Ağustos 1921-1 Aralık 1921 tarihleri arasında (Abir, 2012, s. 18) *Vakit* gazetesinde tefrika edilen *Çalıkluşu*, tefrikanın bitişinin ardından kitap olarak basılmıştır.³ *Çalıkluşu*, yazıldığı zamandan günümüze, popüler imgelemede *idealist bir köy öğretmenin başından geçen maceralar* yorumuyla karşılık bulmuştur.⁴ Ancak, romanın genelinde mesleki bir idealizm kendini göstermez, şehirden taşraya giden genç bir öğretmenin deneyimlediği Anadolu hayatı anlatılır. Feride, dönemin en muteber mesleklerinden birine sahiptir; öğretmendir. Serpil Sancar'ın da ifadesiyle; “Hem Batılı tarzda eğitim görmüş, hem Anadolu'nun saf ve temiz kızı olabilmiş ve aynı zamanda kurucu erkeklerin dünyası olan kamusal alanda *aseksüel* olmayı bilen kadınlar”dan biridir (Sancar, 2017, s. 131). O adeta, “cinsel arzuları ve duygusal beklentileri yokmuş gibi” davranır (Şenol, 2021). Feride etrafındaki kurgu hem devrin eril tahayyülündeki ideal kadın öğretmen kimliğini ortaya koyar, hem de erken dönem eserlerden biri olarak “kadın öğretmen tiplmesiyle süreç içinde kadınlara duyulan ihtiyacı ve açılan yeri tanımlamayı başlatır.” (Argunşah, 2021, s. 72).

Feride'nin çok küçük yaşlardan itibaren yaşadığı önemli anlara odaklanarak ilerleyen olay örgüsünde onun çocukluğu, lise hayatı ve Kâmran ile nişanlılığı boyunca öğretmenlik mesleğine dair herhangi bir ilgisi olduğu imâ edilmez. Memleketin kalkındırılmasına dair herhangi bir dikkatinin olduğunu da sezmeyiz. Bir kadın olarak Feride'nin çocukluğundan itibaren hayatını etkileyen en önemli unsur, Kâmran'dır. Yazar, Feride'nin hayatında önemli bir yeri olan bu ismi, mesleğine yönelmesinin ve köyde bir öğretmen olarak kalmaya devam etmesinin sebebi kılar. Evlenmelerine iki gün kala Kâmran'ın kendisini aldattığını öğrenen Feride, şehri terk eder ve Anadolu'da öğretmenlik yapmaya karar verir. Feride, her ne kadar kendi ayakları üstünde durma arzusuna sahip bir genç kız olsa da derin bir tutku ile bağlı olduğu Kamrân'ın ihaneti dolayısıyla, bir erkek özne yörüngesinde Anadolu'da öğretmenlik yapma motivasyonuna sahip kılınır. Sadece öğretmenlik serüvenine başlamasının değil, devam etmesinin sebebi de ondan uzak kalmaktır. Kâmran'ın ihaneti olmasaydı diploması sararıp solacaktır:

3 Bu çalışmada romanın eski harfli ilk baskısından (1922, Orhaniye Matbaası) istifade edilmiştir.

4 Fırat Karagülle, bu alımlama biçimlerini “metnin üretim aşamasında böyle bir beklenti öngörülmediği [...] böyle bir kurgusal strateji takip edilmediği [için], metnin niyetinden varestes, metnin dışı beklentilere bağlanabilecek durumlar” olarak nitelendirir (Karagülle, 2016, s. 89).

“O gece uzun uzun düşünmüş, planımı zihnimde tamamiyle hazırlamıştım. Benim için İstanbul’da kalmak mümkün değildi. Notre Dame de Sion’dan aldığım diplomanın pek makbul olduğunu söylüyorlardı. Bu sayede vilayetlerden birinde bir muallimelik alacak, bütün hayatımı çoluk çocuk içinde şen ve mesut geçirecektim.” (Reşad Nuri, 1922, s. 111).

Feride’nin bürokrasiyle tanışması da öğretmenlik başvurusunu yaptığı sırada gerçekleşir. O, roman boyunca devlet dairelerine yaptığı ziyaretlerde ve Anadolu köy ve kasabalarında geçirdiği süre zarfında pek çok erkek özneye tanışır. Müstahdeminden öğretmenine, muhtarından kâtibine, memurundan müdürüne, imamından zabıtine kadar romanda Feride’nin dahil olduğu pek çok karşılaşma vardır. Çoğunluğu erkek olan bu kişiler, Feride’yi kadınlığı dolayımında paranteze alır. Devlet dairesinde tanıştığı ilk kişi olan hademe ve ardından tanıştığı genel müdür başvurudaki acemiliği sebebiyle onu tersler. Hatta genel müdürün odasında karşılaştığı bir erkek, Feride’nin bir kadın olarak sanata yönelmesinin ona daha çok yakışacağını, böyle acemilik yaptığına göre hocalıkta başarısının şüpheli görüldüğünü, söz gelimi çalışırsa iyi bir terzi olabileceğini ifade eder ve Feride’ye “bilgiçlik taslar” (Solnit, 2015). Nezaretteki kâtipler ve memurlar da sırf kadın olduğu için Feride’ye son derece teklifsiz davranır. Ancak göreve başladığı ilk andan itibaren köy öğretmeni olarak bir “erkek kulübü”⁵ (Çakır, 2019) ile karşı karşıya kalan Feride, nasıl bir sosyal ortamda bulunursa bulunsun oradaki insanlarla anlaşmanın bir yolunu bulur ve romandaki erkek kahramanlar karşısında kendisini bir nevi görünmez kılmak ister.

Şube müdürü, hem güzel bir kadın hem de Fransız Lisesi mezunu olduğu için Feride’yi İstanbul’daki ortaokullardan birine Fransızca öğretmeni olarak atamayı teklif eder. Ancak Feride, köy öğretmeni olmak istemektedir; “İstanbul’da kalmamın imkânı yok beyefendi. Mutlaka vilayetlerden birine gitmek mecburiyetindeyim.” (Reşad Nuri, 1922, s. 122) sözleriyle teklifi reddeder. Hatta diplomasının denkliği olmadığı için ilk başvurusu reddedildiğinde; “Bana çok yazık ediyorsunuz. [...] Mutlaka çalışmaya mecburum.” (Reşad Nuri, 1922, s. 127) ifadesiyle köye gitmesinin bir “mecburiyet” olduğunu yineler. Bu noktada yazarın, Feride’nin birbiri ardına dolaştığı Anadolu köy ve kasabalarına gidişini zorunlu bir sebebe bağladığını görürüz. Bu zorunluluk, vatana hizmet arzusu ya da köyü eğitimle kalkındırmak gibi bir motivasyonla doğmaz. Yazar, Feride’nin şehirden ayrılmasının tek sebebini Kâmran’a bağlayarak onun tüm hayatını erkek özne dolayımında ve romantik bir gönül ilişkisi ekseninde kurar. Hatta yazar, Feride’nin köye atandığındaki ilk sevincini de mesleğe bağlı bir mutlulukla ilişkilendirmez. Feride’nin haberi aldığı andaki hissiyatı şudur: “Bana artık kimse faydasız bir çalıkuşu gözüyle bakmaya cesaret edemeyecekti. Kâmran, görüyorsun ki evinden çıkmaya mecbur kalan ‘fakir teyze kızı’ mutlaka bir sokak köşesinde açlıktan ölmüyor.” (Reşad Nuri, 1922, s. 128). Zaten Feride de İstanbul’dan neden ayrıldığını günlüğüne şöyle nakşetmiştir: “Kâmran, ben sadece senden değil, senin olduğun yerlerden de nefret ediyorum.” (Reşad Nuri, 1922, s. 131).

5 Serpil Çakır “erkek kulübü” ifadesini, siyasetin erkek kulübü içerisinde cereyan eden bir faaliyet olduğunu açıklamak için kullanmıştır. Çakır’dan ilhamla kamusal pek çok mecrada bu tip bir küllüpleşme olduğu söylenebilir.

Dolayısıyla o, bir kadın öğretmen olarak vatana hizmet ideali dahilinde değerlendirilebilecek bütün eylemlerine Kâmran'a karşı bir tepkisellik noktasında başlamış olur; bu uzun ve meşakkatli yola doğrudan kendi öznel seçimleri doğrultusunda, ideallerinin ve arzularının peşine düşerek yönelmez. Böylelikle yazar, güzel ve genç bir kızı Anadolu'nun çeşitli yerlerine öğretmen olarak gönderme noktasında, okura belirli bir kalıp-yargıyı telkin ederek zihinsel bir hazırlık süreci başlatır. Bu noktada üzerinde düşünülmesi gereken şey, acaba köy öğretmenliği temasını işleyen bu romanda baş kahraman bir erkek olsaydı, yazarın yine böyle bir başlangıcı tercih edip etmeyeceğidir. Dönemin erkek yazarlarının romanlarının büyük bir kısmında, kadın kahramanlar müstakil olarak kendi iç motivasyonları dolayımında hareket edemeyen figürler olarak çizilmiştir. Genellikle etraflarında onlara doğrudan ya da dolaylı olarak rehberlik eden veya davranışlarını belirleyen bir erkek figüre rastlanır. Söz gelimi Güntekin'in aynı yıllarda yazdığı, baş kahramanının erkek bir öğretmen olduğu *Yeşil Gece* romanında, Şahin Bey son derece muktedir ve davasına odaklanmış bir görev insanı olarak kurgulanmıştır. Şahin'in de tıpkı Feride gibi İstanbul'da çalışma şansı vardır ancak o da Feride gibi şehir dışında, bir köyde görev almak ister. Böyle yapmasının sebebi, kendisini köydeki sosyal hayatı tümüyle değiştirebilecek yaratılıştaki görmesidir. "Softa ile ancak softa uğraşabilir." (Güntekin, 1981, s. 10) düşüncesiyle ve köy halkına inkılâpçı fikirler yaymak amacıyla yola çıkar. Dolayısıyla Feride ile farklılaştıkları temel noktalardan biri, yola çıkışlarındaki motivasyondur. Yazar, Şahin'in kendisini köye adayabilmesi için etrafında bir kadın kahraman ya da bir ilişkiler ağı kurgulamaz; o, yoluna kendi iradesi dolayımında çıkar, ancak Feride'nin yola çıkabilmesi için bir erkeğin varlığının veya yokluğunun yarattığı tesir şarttır. Şahin Bey'in Feride'den ayrılan bir diğer tarafı, herhangi bir gönül ilişkisine girerse, ideallerine yeterince zaman ayıramayacağını, dolayısıyla onlara ihanet etmiş olacağını düşünmesidir. İki kahraman arasındaki bu nüans şuna işaret eder: Bir erkek öğretmen olarak Şahin aşkı reddedecek kadar sağlam iradeye sahip bir idealisttir; Feride ise tüm hareketlerini aşk dolayımında kurgulayacak kadar hissîdir. Özetle, aynı yazarın aynı dönemlerde yazdığı iki farklı romanda, erkek öğretmen kendi idealizmiyle kutsanırken kadın öğretmen kadınlığa atfedilen hissî kırılma parantezinde pasifize edilir. Yazar Feride'nin hissî tarafını, onun bu mesleği "gönlünün şefkate olan açlığını doyuraca[ğ]ı" için seçtiğini vurgulayarak okura bildirir. Bu bağlamda köy, Feride'nin gözünde *Kâmran'ın olmadığı yer* olduğu için önem kazanmıştır: "Kâmran, ben senden nefret ettiğim için yabancı memleketlere kaçmışım. Şimdi, nefretim o dereceyi buldu ki bu uzaklık kâfi gelmiyor, senin yaşadığın, nefes aldığın dünyalardan uzağa kaçmak istiyorum." (Reşad Nuri, 1922, s. 341).

Feride, Zeyniler köyüne ilk gittiğinde buradaki işini "çile doldurmak" (Reşad Nuri, 1922, s. 163) olarak tanımlar. Ancak Feride'nin hikayesi boyunca köye, eğitim hayatına, öğretmenliğe alıştığı ve mesleğinden zevk aldığı pasajlarla karşılaşırız; hatta kimi zaman kurgu, Feride'nin kendisini tamamen ideallerine adadığını da sezdirir. Ancak bununla birlikte o, tüm yolculuğu boyunca kendini zorda hissettiği her anda Kâmran'a sitemlerde bulunur ve bu bağlamda anlatıcı onun erkek öznenin yürüngesinden çıkmasına izin vermez: Mutsuz anlarında aldatıldığını hatırlaması, kendisini artık kimsenin Kâmran gibi çocuk bulamayacağını hissetmesi, Munise'ye

karşı sevgi duyduğu ilk anda aklına Kâmran'a olan sevgisinin gelmesi, köye kar yağdığından kardan çok korkan Kâmran'ı hatırlaması, Munise'yi evlat edinmeye karar verdiğinde aklına bir zamanlar Kâmran'la kuracakları yuvanın gelmesi, öğrencisine sevdiğinden mektup geldiğinde kendisine Kâmran'dan gelen mektubu hatırlaması gibi onunla alakalı pek çok şey Feride'nin zihninde bir yumak halindedir ve yazar Feride'nin bu hissiyatı bertaraf ederek kendisine ve mesleğine odaklanmasına izin vermez. Çünkü romandaki diğer erkek kahramanlar gibi yazarın bizatihi kendisi de Feride'yi kadınlık çerçevesinde ele alır ve zihnindeki kadın imgesi dolayımında bir his dünyası kurgular kahramanı için. Feride, daima etrafında bir teselli arayarak mesleğinin keyifli taraflarına yönelmeye gayret etse de “bu zavallı neşe[nin] ömürsüz, uçucu bir şey” (Reşad Nuri, 1922, s. 165) olduğu hissi, yazarın kendisine biçtiği yazgı olarak peşini bırakmaz. Romanın ilerleyen sayfalarında da Feride her ne kadar hocalığa heveslendiğini ve gönlünün rızasıyla memleket çocuklarına hizmet etmek için (Reşad Nuri, 1922, s. 236) köy köy dolaştığını ifade etse de yazar, iletinin okura bu şekilde yansımaya izin vermez. Feride'nin söylem ve davranışlarında, durumun aslında böyle olmadığı okura telkin edilir. Hatta öğrencisi Cemile evlenirken ona verdiği tembihte Feride, bu yola çıktığı için pişman olduğunu açıkça ifade eder. Öğrencisine, kendi hikâyesinden yola çıkarak eğer yabancı bir kadın kendisine gizlice bir şey söylemek isterse bunu asla kabul etmemesi gerektiğini tembihler. Çünkü Feride, o kadına konuşma imkânı verdiği için yollara düşmüştür. Yine başka bir pasajda Çalikuşu Feride, evden ayrılışını ima ederek, “kuşları zorla kafeslerinde alıkoymalı ... zorla, zorla.” (Reşad Nuri, 1922, s. 323) cümlesiyle pişmanlığına gönderme yapar.

Dönem söyleminde aktif bir yer bulan öğretmen-anne özdeşleşimi de romanın çeşitli yerlerinde tekrarlanır. Evlenen öğrencisinin “hocası olduğu için biraz da anası sayılan” (Reşad Nuri, 1922, s. 188) Feride'ye, romanda bu toplumsal kabulü besleyen bir rol biçilir. Bu bağlamda Feride'nin çocuk yapmayı halktan bir çocuğu evlat edinmesi simgesel bir anlam taşır. Böylelikle o, “milletin annesi” anlayışını kimliğinde bütünleştirmiş olur. Feride de zaten ancak Munise'yi evlat edindikten sonra tam olarak görevine ve görev yerine alışmış olur; artık eski Feride olmadığını, hem öğretmen hem de anne olduğunu idrak ve ifade eder. Yani Feride'nin tam anlamıyla bir öğretmen sayılabilmesi de annelikle ilişkilendirilir. Feride ile Doktor Hayrullah Bey'in kurdukları yetimhanenin anlatıldığı pasajda da Hayrullah Bey ona biçilen kimliği yineler: “Ben doktorluk edeceğim, sen hocalık ve analık.” (Reşad Nuri, 1922, s. 400). Bu ifadede ayrıca dikkati çeken durum, bir erkek olarak Hayrullah Bey'in yetimhanedeki çocuklara sadece doktorluk yapmasının yeterli olmasının, ancak Feride'nin öğretmenliğinin yeterli gelmeyip çocuklara aynı zamanda annelik de yapması gerektiğinin işaret edilmesidir. Aynı zamanda eğitme-eğitilme noktasında Feride ile Hayrullah Bey arasındaki ilişkiyi de sorunsallaştırmak gerekir. Hayrullah Bey, sadece roman boyunca Feride'nin kılavuzluğunu yapmaz, Feride'nin günlüğünü Kâmran'a ulaştırarak onun hayatını belirler. Aynı zamanda Hayrullah Bey, Feride'yi himayesine alıp onunla evlenerek, toplumsal normların da bir uygulayıcısı olarak bu kuralların öğreticiliğini yapmış olur.

Romanda Feride'nin öğretmenlik tecrübesi, aktif bir öğretmen olarak ne yaptığı değil, kendisine ne yapıldığı penceresinden anlatılmıştır. Bu bağlamda Feride'nin âşık olan ve âşık

olunan kimlikleriyle karşılaşırız. Feride taşradadır; roman boyunca gündelik hayatın türlü zorluklarıyla, kamusal alanın eril dinamikleriyle ve bürokrasinin açmazlarıyla boğuşur. Ne var ki her şey erkek merkezli bir yolla onun kadınlığı dolayımında okura aksettirilir. Yazarın Feride'nin cinsiyeti ve güzelliği üzerinde bu kadar durmasının ve roman boyunca kadın olduğu için Feride'nin başına türlü hadiseler gelmesinin sebebi, onu iffet ve ismet sahibi bir öğretmen olarak kutsallaştırmaya yarayan söylemin kurgulanmasına zemin hazırlamaktır. Roman boyunca Feride, başına gelenlere kuvvetli bir itiraz yöneltmez, etrafındaki eril öznelerin tavırlarına tahammül eden, ataerkil sınırlılıkların dışına çıkamayan bir kahraman olarak çizilir. Feride'nin özgürlüğü, köy halkı ile devlet dairelerinde çalışan personeller gibi çeşitli mekanizmaların denetimi altındadır. Roman boyunca Feride, kendisine kadın olduğu için erkekler tarafından verilen tavsiyeleri çoğunlukla onaylar, onun otorite ile arasındaki ilişki yazar tarafından net bir biçimde belirlenmiştir. Bu kadar farklı, erkeksi ve dışa dönük bir kadın olmakla birlikte Feride, erkek otoriteye sadık kalır. Bu durum, romanın sonunda emeline ulaşabilmesine katkı sağlar. Yazar, böylelikle Feride'yi adeta ödüllendirmiş olur. Feride ve Kâmran uzun maceralardan sonra kavuştuklarında Feride'nin Kâmran'ın göğsüne yaslandığında kurduğu ilk cümle şudur: "Gittiğime ben de pişman olmadım mı zannediyorsun?" (Reşad Nuri, 1922, s. 458). Böylelikle Feride'nin köy köy dolaşma macerası da burada son bulur.

Kurguda dikkatle vurgulanan hususlardan bir diğeri; yukarıda da bahsi geçtiği gibi zeki, son derece güzel, Batılı bir eğitim almış entelektüel bir köy öğretmenin, Anadolu'da başına türlü olaylar gelmesine ve kendisine sayısız erkek âşık olmasına rağmen "tertemiz" bir şekilde oradan geri dönmeyi başarabilmesidir. Roman, Feride'nin tüm iyi niyetine rağmen şayet "tertemiz" bir şekilde geri dönmeyi başaramasaydı bir "kader kurbanı" olarak işaretlenebileceğini sezdirir. Çünkü Feride'nin "temiz"liği ve "çocuk"luğu, yazar tarafından pek çok kez hatırlatılır. İşte Feride, başına gelecek her türlü beladan; giyimine kuşamına dikkat etmesi, yüzüne bir parça bile boya sürmemesi, Sancar'ın da bahsettiği "aseksüel" ve erkeksi tavrı sayesinde kurtulur. Böylelikle kendisini aldatan Kâmran'ı hak etmiş olur. Dolayısıyla okura sunulan iletiler dolayımında Feride'den sadece bir kadın öğretmenin nasıl davranması gerektiği değil, kadın bedeninin kamusal mekânda makbul bir şekilde nasıl yer alabileceği de öğrenilir.

Öğretmen Feride, Anadolu'dan "yüzüne, vücuduna bir erkek dudağı sürülmemiş bir genç kız" (Reşad Nuri, 1922, s. 442) olarak vefat eden eşi Hayrullah Bey'in mektubuyla "doğrudan doğruya" Kâmran'a "iade edilir." (Reşad Nuri, 1922, s. 446). Dolayısıyla romanın sonunda; Feride'nin bütün yolculuğu, öğretmenlik deneyimi boyunca tüm yaşadıkları, karşısına çıkan tüm engeller, hissettiği güç kaybı ve özlem, aşkına ve Kâmran'ı daha iyi anlamasına hizmet eden birer aygıt olarak işlerlik kazanır. Kâmran'ın şu cümlesi, anlatının erkek merkezli bakış açısını açıklaması bakımından önemlidir: "Öyle görüyorum ki bu gözler artık beni, gönlümün hasta inceliklerini anlayabilecek kadar ızdırıp çekmiş ve düşünmüş." (Reşad Nuri, 1922, s. 459). Zaten Feride yıllar süren bir yolculuktan akrabalarının yanına ilk döndüğünde dahi etrafındaki hiç kimse Feride'ye mesleğiyle alakalı herhangi bir şey sormaz. Sanki Feride hiç böylesi bir maceraya atılmamış gibi Feride'ye olan bakışları yıllar önce hangi noktadaysa, yine aynı yerdedir; yani Kâmran merkezli bir şekilde onunla iletişime geçmeye devam ederler.

Dolayısıyla Feride'nin mesleğini başlatan motivasyon Kâmrân olduğu gibi, bitiren de o olur. Meslek varken aşk yoktur; aşk varken ise meslek ortadan kaybolur.

2.2. *Vurun Kahpeye*'nin Aliye'si: "Anadolu'da çalışınız."

Halide Edip Adıvar tarafından kaleme alınan *Vurun Kahpeye*, 16 Aralık 1923-29 Ocak 1924 tarihleri arasında *Akşam* gazetesinde tefrika edilmiş (Enginün, 2007, s. 191) ve 1926'da basılmıştır.⁶ *Çalılıkı* ile yakın zamanlarda tefrika edilen *Vurun Kahpeye*'nin baş kahramanları arasında bazı temel benzerlikler dikkat çeker. Bu benzerliklerin başlıcası, iki kahramanın da öğretmen olmaları ve Anadolu'da görev yapmalarındır. Her ikisinin de köy çocuklarını eğitmek gibi bir gayesi vardır. Ancak temel bir farklılık göze çarpar. Bu da yola çıkma ve yolda bulunmaya devam etme motivasyonlarının birbirlerinden oldukça farklı olmasıdır. Aliye serüvenine, *Çalılıkı*'nın Feridesi gibi erkek özne dolayımında veya *Ankara*'nın Selma'sı gibi erkek özne rehberliğinde başlamaz; kendi içsel hazır bulunuşluğu doğrultusunda bir yola çıkar ve onu öğretmen yapan tek şey, idealleridir. Yani yazar, Aliye'nin yolculuğunu herhangi bir gönül ilişkisiyle gerekçelendirme gereği duymaz ve bir kadın öğretmenin herhangi bir erkek öznenin kılavuzluğu olmaksızın yola çıkabileceğini ortaya koyar. Aliye'de öğretmenlik fikrinin doğmasına yardımcı olan kişi, yine bir kadın öğretmendir. Roman, Aliye'nin kasabaya muallime olarak gelmesiyle başlar. Baş kahramanın Anadolu'ya gelme sebebi ilk sayfalardan okura iletilir:

"Son senesinde asabi ve ateşli bir genç muallimenin 'Anadolu'da çalışınız' telkinini, herkesin bir moda diye sadece bahsedip münakaşa yürüttüğü bu fikri, ruhuna yakıcı ve müsbet bir emel olarak yerleştirdi. Şahadetname alır almaz taşrada iş almak için Maarif'in koridorlarında dolaşmaya başladı. [...] Maarif'in koridorlarında iş bekleyen yorgun ve meyus yüzlü muallimelerin taşra hizmetinden, vebadan ürker gibi kaçan, İstanbul'da bir yer bulabilmek için her zillete katlanan tavırlarına istihfafla baktı." (Halide Edib, 1926, s. 4).

Pasajda, sadece dönem romanlarında ve öncesinde genellikle hissi bir pencereden alınılan kadın kahramanların dışında kalarak kendi idealleri doğrultusunda vatana hizmet edebilen bir kadın kahramanla karşılaşmayız. Aynı zamanda kendisi de Millî Mücadele döneminde aktif bir figür olan yazarın, köyde görev yapmak istemeyen muallim ve muallimelere nasıl bir tavırla yaklaştığını da öğreniriz. Bu bakış açısı, dönem atmosferinin köy öğretmenliğini teşvik eden tutumunu destekler niteliktedir.

Vurun Kahpeye'de de Maarif'teki bürokratik aksaklıklarla iç içe şekilde bir kadın olarak kamusal mekânda bulunmanın doğurduğu zorluklara dikkat çekilmiştir. Aliye de Feride gibi Maarif'teki memurların alaycı ve köy halkının teklifsiz tavırlarıyla karşılaşır, ancak Feride'de bu gibi olaylar karşısında doğan "mecburiyet" hissi, Aliye'de yerini görev bilincine bırakır. Aliye, kendisine gelen tüm teklifsiz yaklaşımlara karşı kendini savunmayı bilen bir kahramandır:

6 Bu çalışmada romanın eski harfli ilk baskısından (1926, Mahmud Bey Matbaası) istifade edilmiştir.

“Hakikaten Aliye bütün dedikodulara, bütün müşkülata rağmen kalbinin en genç ve en imanlı kudretiyle mektepte çalışıyordu.” (Halide Edib, 1926, s. 18). Dolayısıyla Aliye, Feride'den farklı bir şekilde, romandaki erkek kahramanların otoritesini sarsmayı arzu eden bir kadın kahraman olarak tasarlanmıştır.

Aliye ile ileride nişanlanacağı Tosun Bey'in ilk karşılaşmalarının ikisinin de kendi vazifelerinin başındayken gerçekleşmesi, romanın özgün taraflarından biridir. Aliye hikâyeye ya da üst amaç olarak Millî Mücadele ruhuna Tosun Bey dolayımında dahil olmaz. Tosun Bey, civarda çetesiyle güvenliği sağlamak için bulunurken, Aliye bir öğretmen olarak öğrencilerine milli marşlar söyleterek onları dolaştırmak için sokaktadır. Yani ikisi de kendi başlarına vatana hizmet etme arzusundadır ve ayrı ayrı hizmette bulunurlarken son derece demokratik bir yolla, eşit bir düzlemde karşılaşırlar. Ancak bununla birlikte, devrin ideallerine ve toplumsal cinsiyet rollerine işaret eden bir hiyerarşik yapılanma da göze çarpar. Hülya Argunşah'ın ifade ettiği gibi yazar, kadını “cephede ön safta ölen ve öldüren olarak görmek istemez. Ona erkeğin yanında ve arkasında biraz ‘kadınca’ başka bir mücadele alanı açar. Bu alan hemşire olarak, öğretmen olarak, gazeteci olarak ama kadın olarak hayata katılabileceği, katkıda bulunabileceği alandır.” (Argunşah, 2015, s. 50). Böylelikle devrin meslek sahibi ideal kadınının sınırları da belirlenmiş olur.

Kadın öğretmenin toplumsal cinsiyet rolleri ve dönem atmosferinin belirlediği sınırlar etrafında ele alındığı bir diğer kısım, Mevlit sahnesidir. Aliye'nin kalbi, Mevlit'in velâdet kısmını dinlerken birdenbire annelik hissiyatıyla dolar; ancak bu his, onun tarafından mesleğiyle aynı pencereden alımlanmaktadır. O, öğretmen bir anne olmayı arzu eder: “Kadın ve ana ruhunun, vücudunun en büyük sırrını Aliye'nin bu gece olanca vecdiyle, olanca kâbiliyetiyle duymuş olmasının anahtarı Tosun'dan kalan bir anın hayaliydi. [...] Her şey çarçabuk gelip geçecek, sonra bu kasabada Tosun'la yuvalarını yapacaklar, Aliye daima küçüklerin hocası olarak kalacak, Tosun da kasabayı kendi genç mefkûresine benzetmek için bütün hayatını verecekti.” (Halide Edib, 1926, s. 61-63). Bu anne-öğretmen geçişkenliği, Aliye'nin evliliklerinin ardından hem çocuk sahibi olmayı hem de mesleğine devam ederek hayatını Tosun ile tanıştığı dönemde olduğu gibi sürdürmeyi arzulaması bağlamında gerçekleşir. *Vurun Kahpeye*'nin bu konudaki kurgusu, *Çalıkuşu* ve *Ankara*'dan farklılaşır. Aliye'nin anneliği, kendi özel hayatında görmek istediği yenilikler dolayımında öğretmenlik kurgusuyla ilişkilendirilirken Feride ve Selma'ninki daha büyük bir üst amaca, ideal öğretmende bulunması gereken “annelik ruhu” gayesine hizmet eder.

Bu noktada Aliye'nin bir kadın olarak cinsel duygularından bahsetmek gerekir. Öncelikle Aliye, “cinsiyetsiz” ve “aseksüel” bir karakter değildir. Feride gibi delicesine âşık olduğu sevdiğine bile elini süremeyecek kadar “çocuk”, masumiyeti her daim çeşitli yollarla yazar tarafından vurgulanacak kadar “temiz” ve bu bağlamda erkek otoriteyle başını hoş tutabilmiş, kendisini ikaza gelen çevre erkeklerini eğleyen bir karakter olarak tasarlanmaz. O, dönemin güncelindeki eğitilmiş, sosyal hayattaki aktif kadının karşılığıdır. Ancak bununla birlikte özgürlük alanı da belirlidir. Her ne kadar Tosun'u çok beğense de ona görünmemek için bir

direnç devreye sokarak, “O, kapı aralığında erkeklere görünen her yakışıklı, namdar adam arkasından koşan bir kız değildi. [...] Hayır, kendine hükmedecek ve bu genç kumandanın yanına çıkmayacaktı.” (Halide Edib, 1926, s. 68-69) şeklinde düşünür; ancak onun bu tutumu, yazar tarafından bir kutsiyet hâlesine yerleştirilmesinden kaynaklanmaz. Yazar Aliye’nin bu tavrıyla, onun cinsiyetsiz olduğunu değil, bulunduğu sosyal ortamda cinsiyetsiz görünmesi gerektiğini işaretler ve bu durumun eleştirisini yapmış olur. Hatta yazar açık bir şekilde, “sadece erkeğin kadına yönelik arzusunu değil, kadının erkeğe yönelen bakış ve arzusunu da okurun dikkatine sunar.” (Uygun Aytemiz, 2015, s. 186). Bu bağlamda Aliye, romanın çeşitli yerlerinde (Halide Edib, 1926, s. 130; 144; 148) Tosun’u memleketinden dahi daha çok sevdiğini hem ima hem de ifade eder.

Romanın nihayetinde Aliye, Tosun’un sözünü tutmasına yardımcı olabilmek için kendini feda eder ve Damyanos’un evine gider. Olaylar gelişir ve Aliye, Yunan askeri ile iş birliği yaptığı gerekçesiyle ancak aslında kadın bedeninin kamusal alandaki görünümünün sosyal hayattaki algılanış problemi dolayısıyla linç edilerek öldürülür. Ölüm döşeğinde dahi vazifesini düşünerek; “Toprağımız, toprağımdır... Sizin çocuklarınıza... Işık olacağım... Vallahi billâhi, korkmayacağım.” (Halide Edib, 1926, s. 167) sözleriyle son nefesini verir. Burada üzerinde durulması gereken nokta, Aliye’nin kendini fedasının sebebi olarak doğrudan vatani ideallerin değil, Tosun’un verdiği sözü yerine getirmesi meselesinin işaretlenmesidir. Tosun ise Aliye’nin aksine, aşkı feda ederek kendini aklar ve kendi yaşamına yön veren ideali sürdürebilmek adına Aliye’nin kendini feda etmesine izin verir, hatta Aliye’yi bunu yapmaya bizzat o yönlendirir. Bu bağlamda Aliye Tosun tarafından bir yandan idealleştirilirken bir yandan da değersizleştirilmiş olur. Aliye her ne kadar eril kurgunun yürüncesinden çıkmaya gayret etse de tarihsel zamanın ruhu anlatıyı ele geçirir ve bir kadın olarak kendi hayatını feda etmekten kurtulamaz. Erkek özne olarak Tosun’un Aliye ile beraber olduktan sonra ona bakışı ve onu konumlandırışı değiştiği ve Tosun, artık onu feda edilebilir bir özne olarak kabul ettiği için Aliye’nin kendi kendini görme biçimi de değişir ve bu sebeple Aliye, hayatını bitirecek hamleyi yapmaktan çekinmez. Dolayısıyla Aliye, son kertede erkek muhayyilenin yarattığı sınırlılık şemasından, dayattığı rehberlikten kurtulamamış olur. Netice itibarıyla bir kadın yazar olarak Halide Edib’in öğretmen romanı, *Çalılıkusu* ve *Yeşil Gece* gibi emsallerinden ayrılan hususiyetleriyle öne çıksa da tam anlamıyla bir özgürleşmeden bahsedilemez.

2.3. Ankara’nın Selma’sı: “Yeni nesle biz vücut verdik. Onu bizim neslimiz yarattı.”

Yakup Kadri Karaosmanoğlu tarafından 12 Aralık 1933-25 Şubat 1934 tarihleri arasında *Hakimiyet-i Milliye*’de tefrika edilen ve tefrikanın bitişinin ardından 1934’te basılan *Ankara*’da, farklı meslek gruplarından ve sosyal çevrelerden Cumhuriyet Türkiye’si’nin ilk yıllarını yaşayan kişilerin dünyası yansıtılır. Roman, üç bölümden oluşur: Birinci bölümde Kurtuluş Savaşı seneleri, ikinci bölümde Cumhuriyet’in kurulduğu yıllar, son bölümde ise Cumhuriyet’in onuncu yılı ile yirminci yılı arasındaki süreç anlatılır. *Çalılıkusu*’nda vatani hizmet yolculuğunun bir erkek ekseninde başlaması şeması *Ankara*’da da tekrar eder. Selma için aşka dair motivasyon ile

vatana hizmet ideali romanın her üç bölümünde de iç içe geçmiştir. Romanın üç ayrı kısmında da Selma'nın kariyeri ve hayata bakış açısı üç ayrı erkek kahraman dolayımında belirlenir. Selma'nın hikâyesinde görünürde bir değişim ve dönüşüm vardır ancak roman boyunca değişmeyen tek şey onun hep bir erkeğin yörüngesinde kalmasıdır. Yazar, romanın en başında İstanbullu bir hanım olan Selma'nın memleket meseleleriyle çok da alakalı olmadığını; “İyi bir tahsil görmüş olmasına ve fikir davalarını çok iyi anlayabilecek seviyede bulunmasına rağmen memleket işlerine karışmak emeli gönlünden hiç geçmemişti. [...] Daha doğrusu, bu konuda hiçbir fikri yoktu.” (Karaosmanoğlu, 2017, s. 18) cümleleriyle açıkça ortaya koymuştur. Bu romanın *Çalıkluşu*'ndan farkı, burada ideali yansıtan ve kadını etkileyen erkek karakterlerin doğrudan örneklik oluşturması, rehberlik etmesi ve Selma'nın vatana hizmet ülküsünü doğrudan bir erkek öğreticiden görenek benimsemesidir. *Çalıkluşu*'nda bu bağlamda erkeklik kurgusu daha pasiftir. *Ankara*'da ise Selma'nın yanındaki her erkek, ideal olanı buluncaya kadar onun rol modelidir.

Romanın her üç bölümünde de vatan-kadınlık-erkeklik üçgeninde bir seksüel tansiyon söz konusudur. Her bölümde devrin arzu ve beklentilerine göre idealleştirilen ve vatanla özdeşleştirilen bir erkek tipi vardır ve tüm erkek kahramanlar bir vecheleriyle de olsa o erkek kahraman ideale benzediği ölçüde değer kazanıp taltif edilirler. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun kültür politikaları üzerine pek çok çalışması olan siyasi bir figür, aynı zamanda bir gazeteci olduğu da göz önünde bulundurulduğunda durum daha da anlamlı bir hâl alır. Romanda Selma'yı Selma yapan öz, hayatına giren erkeklerdir. Erkek, ideal olandan ayrı bir çizgiye evrildiği anda gözden düşer ve sıradanlaşır. Devrin istediği erkek, Karaosmanoğlu'nun çizdiği doğrultuda Selma'nın istediği erkekle aynı özellikleri haizdir: “Selma'nın seçimi, milletin de seçimidir.” (Temizarabacı Yıldırım ve Yıldırım, 2021, s. 311). Ancak Selma, sadece o erkeklerin yanındaki bir nesneden ibaret kılınmıştır; yazar, Selma'nın onları şekillendirmesine izin vermez. Selma onları değiştiremez, onlara herhangi bir noktada ufuk açamaz ve onları herhangi bir yerden herhangi bir yere ilerletip geriletemez. Bu bağlamda Selma, otoriter erkek özne tarafından biçimlendirilmeye istekli bir kadın karakter olarak çizilir.

Romanın ilk kısmında Selma, bankacı Ahmet Nazif ile evlidir ve ev kadınıdır. Aslında son derece mutlu bir evliliği vardır ve memleket işleriyle herhangi bir alakası yoktur. Ancak aynı Selma Hanım Binbaşı Hakkı Bey'i gördüğünde erkeksi tavrından etkilenerek onun yörüngesinde memleket işleriyle ilgilenmeye başlar. Aslında bu süreçte, yani Binbaşı Hakkı ile tanıştığı zamanlarda, ileride evleneceği ve onu öğretmenliğe yönlendirecek olan Neşet Sabit ile de tanışır, ancak o dönemde genç muharriri yalnızca hayal aleminde dolaşan bir şair olarak tanımlar. Zira onun erkekliği savaş döneminde ihtiyaç duyulan erkeklik değildir. Binbaşı Hakkı, savaşın pek yakında başlayacağını söyleyince Selma ilk kabuk değiştirme anını yaşar: “Beni de cepheye alın, beni de... Ne olur.” (Karasmanoğlu, 2017, s. 83) diyerek Binbaşı Hakkı ile benzer bir deneyimi yaşamak ister. Binbaşı Hakkı, ona Eskişehir hastanelerinde bir vazife ayarlayabileceğini söyler ve Selma hemşirelik yapmaya başlar. Nihayetinde Selma, bankacı Ahmet Nazif ile boşanır ve Binbaşı Hakkı ile evlenir. Savaş döneminde vatan için bankacı değil, asker lazımdır ve Ahmet Nazif artık işlevsiz durumdadır. Romanın ikinci kısmında

ise Cumhuriyet'in ilânını izleyen seneler aktarılmaktadır ve Binbaşı Hakkı, eski Binbaşı Hakkı değildir; İstiklal Madalyası ile savaştan geri döner ve artık onun erkekliğine de ihtiyaç kalmamıştır; çünkü savaş bitmiştir. Binbaşı Hakkı, asker olduğu zamanki kudretinden sıyrılarak savaştan sonra yozlaşan kitlenin sosyal ortamına geçiş yapar ve davetten davete koşar. Selma onun bu tavrını, kadınsılaştığını ima ederek eleştirir ve ondan uzaklaşmaya başlar: “Nerede o tunç rengin? Nerede o çelik gövden? Nerede o sert ağzın?” (Karaosmanoğlu, 2017, s. 98) ifadesiyle onun eski muktedir günlerine özlem duyar.

Selma, aile dostlarından oluşan toplantıların birinde muharrir Neşet Sabit ile tekrar karşılaşır; savaş bitmiştir, artık devir onun devridir, ihtiyaç onun erkekliğinedir. Selma onun yanında “fikri bir haz” duyduğundan bahseder; zira artık savaş fikirle yapılır, kazanç da fikirle sağlanacaktır. Bu noktada, Atatürk'ün “irfan ordusu” vurgusunu hatırlamak, romanda öğretmenliğe dair çizilen tablonun tamamlanması açısından önem arz eder. Selma, romanın son bölümünde, bu irfan ordusunun kumandanlarından biri olan Neşet Sabit dolayımında şekillendirilir: “Bu hayat tarzından, bu kadar tiksinsinmesinin sebeplerinden biri de o gençle yaptığı hasbihaller değil midir? Selma Hanım, bu hasbihallerin her birinden taze bir kuvvet alarak çıktığını hissediyordu. [...] ruhuna, tıpkı, Sakarya Muhaberesi esnasında, askerî hastahane çalıştığı günlerdeki gibi âhenk ve muvazene geliyordu. [...] Çalışmak. Fakat, nerede? Nasıl?” (Karaosmanoğlu, 2017, s. 151). Görüldüğü üzere Selma'yı yitik görülen bir dünyadan uzaklaştırarak hemşireliğe ve oradan öğretmenliğe sürükleyen yol, işte böyle başlar. Öğretmenlik, romanda bir kadın için en ideal ve en üst merteye kılınmıştır; bu sebeple romanın muhayyel ideallerin anlatıldığı ve ütopya olarak adlandırılabilir kısmında Selma, öğretmen olarak tasarlanmıştır. Bir erkek için ise en ideal merteye artık fikir üretmektir, Neşet Sabit de bu işle görevlendirilerek sanat ve fikir adamı olur.

Selma, Binbaşı Hakkı'dan boşanma sürecinin evrak takibinden çalışma hayatına geçme meselesine kadar hayatındaki bütün değişimlere Neşet Sabit'i açık bir şekilde dahil eder, çünkü tek başına ne karar alabilecek ne de eyleme geçebilecek bir karakter olarak kurgulanmıştır; o, hayatındaki her erkeğin yanında “öğrenen” konumundadır. Neşet Sabit'ten kendisine iş bulmasını rica eder, çünkü Hakkı Bey'den boşanacaktır. Ancak ne iş yapacağına, yeteneklerine ve ilgilerine dair dahi net bir fikri yoktur. Nihayetinde Neşet Sabit, “mükemmel bir muallime olabilirsiniz” (Karaosmanoğlu, 2017, s. 158) sözleriyle öğretmenlik yapmasını salık verir; Selma Hanım memnuniyetle kabul ederek öğretmenlik yapmaya başlar ve ideal söyleme dahil oluşu bu şekilde gerçekleşir.

Büyük bir kız okulunu yöneten Selma, bu süreç içerisinde Ankara ile bağlarını iyice kuvvetlendirir, adeta barındırdığı her şeyle birlikte Ankara onun ruhundan bir parçadır. Hatta bir öğretmen olarak Selma “her yeni yetişmiş genci onun mektebinden çıkmış bir vatan evladı” (Karaosmanoğlu, 2017, s. 177) olarak kabul eder. Bu ifade, oldukça sembolik bir mana taşır zira bir muharrir-sanatçı ve bir öğretmen, Cumhuriyet'in neslini yaratmış olurlar. Bu yaratım süreci romanda net bir şekilde şöyle ifade edilir: “Biz, düşünüp münakaşa etmese idik, bugün, ne Stadyum'dan, ne Yıldız Hanım'dan ne de onun tiyatrosundan eser olacaktı. [...] Yeni nesile

biz vücut verdik. Onu bizim neslimiz yarattı.” (Karaosmanoğlu, 2017, s. 219). Dolayısıyla bu romanda anne-öğretmen birlikteliğinin, *Çalığışu*'na nazaran çok daha genel bir perspektiften, büyük bir üst amaç etrafında ele alındığı söylenebilir. Neşet Sabit ve Selma'nın çocukları olmaz çünkü onların çocukları halihazırda var olan tüm yeni nesil, tüm Cumhuriyet gençliğidir ve onlar “kitlesel seferberlikle bütün bir Cumhuriyet neslini yetiştirecektir.” (Eskin, 2023, s. 315). Dolayısıyla Selma adeta bu sembolik aile kurgusu içerisinde “milletin anası” hüviyetindedir ve erkek öznelere kılavuzluğuyla romanın başındaki kibar İstanbullu ev hanımından ulusal kimliği benimsemiş bir öğretmen kahramana dönüştürülür. Öğretmen ve fikir adamından oluşan bu ideal aile kurgusunun sembolik çocuğu ise Yıldız Hanım'dır. Yıldız, Cumhuriyet neslinin ideal genç örneklerinden biri olarak karşımıza çıkar. O, hem fiziki olarak erkeklerle yarışabilecek seviyede güçlü ve sağlamdır hem de entelektüel açıdan kendini son derece geliştirmiştir.

Görüldüğü üzere romanın kadın öğretmeni, hâkim atmosferin özlemlerinden neşet eden ideal erkeğin etrafında şekillenmiştir. Bankacı Nazif'in yanındayken ev kadını olan, Binbaşı Hakkı'nın yanındayken hastabakıcılık ve hemşirelik yapan Selma, Neşet Sabit'in yanındayken öğretmendir. Çünkü yeni nesli, idealin en kristalize olmuş halini yetiştirecek olanlar öğretmenlerdir ve öğretmenlik, dönem mesleklerinin en önemlilerinden biri olarak kabul edilir. Yeni neslin ihtiyaç duyduğu kimlikler, entelektüel kadrolardır; konferans veren, eser yazan, hitap eden, eğitim veren, kitleleri etkileyen kişilerdir. Bu sebeple artık makbul erkek Neşet Sabit'tir, makbul kadın Selma Hanım da öğretmen olarak onun yanı başında çizilmiştir. Böylelikle bu romanda da kadın kahramanın bir öğretmen olarak vatan hizmeti karşısındaki tutumu, bir erkeğin rehberliği etrafında belirlenmiş olur.

Sonuç

Makalede, milliyetçi çerçevede idealist söylemin hâkim olduğu bir zaman diliminde kaleme alınmış bahsi geçen üç romandaki kadın öğretmen kahramanların karakter tasarımları, feminist edebiyat eleştirisinin sağladığı imkânlardan istifade edilerek mukayeseli bir yöntemle incelenmiştir. Varılan ilk ve temel sonuç, romanlardaki kadın öğretmen karakterlerin eril özne yörüngesinde tasarlanmış olduğudur. Ancak, kadın yazar ile erkek yazarların kadın öğretmen kurguları ve idealize ettikleri kadınlık noktasında birtakım temel farklılıklar göze çarpar. Söz gelimi *Çalığışu*'nun Feride'si mesleğine bir aşk macerası neticesinde başlamıştır. Yani Feride, her ne kadar yer yer vatana hayırlı evlatlar yetiştirme arzusunda olduğunu ifade etse de mesleki idealizm sahibi bir öğretmen değildir ve erkek kahramanın tesiri olmaksızın serüvenine başlayamaz. *Ankara*'nın Selma'sında da aşka dair motivasyon ile vatana hizmet ülküsü iç içe geçer. Selma, her ne kadar tüm hayatını ülkesine adanmak istese de yanındaki erkek kahraman/eşi değıştikçe vatana hizmet etme şekli de değışir. Öğretmenliğe de son eşi Neşet Sabit'in kılavuzluğuyla başlar. *Vurun Kahpeye*'de ise Aliye öğretmen, bahsi geçen diğer kahramanlardan farklı olarak kendi iç dinamikleri dolayımında bir yola çıkar, onu yola çıkaran şey bir erkeğe duyduğu aşk veya erkeğin yönlendirmesi değildir. Ancak o da belirli noktalarda erkek muhayyilenin dayattığı sınırlılıklardan kurtulamaz ve yer yer kadın yazarın kaleminden de eril özne merkezli söylem, kısmi olarak da olsa yeniden üretilmiş olur. Çünkü

Aliye, Tosun'un kendini aklayabilmesi, vicdanını rahatlatması ve yaşamına yön veren ideali sürdürebilmesi adına, onun bizatihi yönlendirmesiyle kendini feda eder. Dolayısıyla romanlarda, erkek yazarların düşüncesince erkek kahramana *a priori* bir yönelim olarak bahşedilen vazife bilincinin, kadın kahraman tarafından daha hissî bir pencereden alımlandığı fikri inşa edilir. Böylelikle romanlardaki erkek kahramanlar, kadın öğretmenler için davranış belirleyici birer kılavuz olarak işlev görmüş, iktidarı ve ataerkil düzeni işaret eden üst eril öznenin üstünlüğü yazarlar tarafından tescillenmiş olur.

Romanlardaki kadın öğretmenlerin maruz kaldığı; eğitime dair bürokratik problemlerin cinsiyetleriyle iç içe geçerek deneyimlenmesi durumu, ataerkil toplum içerisinde kadın bedeninin görünürlüğü problemi, kadın öğretmene karşı toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında gösterilen alaycı tavır ve kadınlar için olmazsa olmaz kabul edilen iffet standardı, kadın öğretmenlerin etrafını kuşatan sınırlılıklar olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda *Ankara*, diğer iki romandan ayrılır. Çünkü Feride ve Aliye köy öğretmenidir, Selma ise Ankara'daki büyük bir kız mektebinin müdürlüğünü yapar ve belki de romanın ütopya kısmında bu mesleğe yönelmesinin de etkisiyle herhangi bir bürokratik problemle karşılaşmış olmuyoruz. O, doğrudan Ankara'nın en büyük mekteplerinden birinde görev alır, ardından yönetici olur. Dolayısıyla *Ankara*'da öğretmenlik mesleği, çok daha steril ve ideal öğretmenlik kurgusuna yakın bir perspektiften ele alınmıştır. *Çalılıkusu*'nda ise öğretmenlik, romanın yazılış tarihinin de etkisiyle, dönemin mesleğe karşı ideolojik tutumunun yansıtılmasından çok, kadın kahramanın macerasına aracılık edecek şekilde kurguya dahil edilmiştir. Bu yönüyle *Çalılıkusu*, Cumhuriyet'in eşliğinde kaleme alınmış bir roman olarak *Vurun Kahpeye* ve *Ankara*'dan ayrılır. Bununla birlikte tüm bu incelemeler neticesinde her üç romanda da karakter tasarımı ve kadın öğretmenlerin mesleğe yönelme biçimleri gibi noktalarda birtakım farklılıklar görülse de değişmeyen şey, farklı oranlarda da olsa eril öznenin merkeziliği ve kadın öğretmenlerin kendilerine erkek özne yörüngesinden iletilen ilhamla biçimlendirilmeleridir. Bu tavır, makalenin ilk bölümünde de belirtildiği üzere eril bir üst yapı olarak ulus kurma sürecindeki iktidarla birbirini besleyerek resmi politikalarda, yayın ve söylemlerde kendine yer bulmuştur. Dolayısıyla bir üst çerçeve olarak kadının eril özne üzerinden konumlandırılması meselesinin doğurduğu örüntüler, başka metin ve rollerde de karşımıza çıkmaya devam eder.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Makalenin hazırlık sürecindeki destek ve değerlendirmeleri için Doç. Dr. Zeynep Kevser Şerefoğlu-Danış'a teşekkür ederim.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: I am grateful to Assoc. Dr. Zeynep Kevser Şerefoğlu-Danış for her help and suggestions in the preparation process of this article.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Abir, N. (2012). *Çalığışu'nun hikâyesi*. (Yüksek Lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Akyüz, Y. (2006). *Türk eğitim tarihi: M.ö. 1000-m.s. 2011* (19.bs). Ankara: Pegem Akademi.
- Argunşah, H. (2015). Halide Edip'te değişen kadının romandaki izdüşümleri: *Seviyye Talip'ten Ateşten Gömlek'e. Türklük Bilimi Araştırmaları*, 37, 27-52.
- Argunşah, H. (2021). *Çalığışu bağlamında kadınların öğretmenliği: -Bedia'dan Feride'ye-*. M. F. Kanter ve O. Karaburgu (Der.), *Reşat Nuri Güntekin içinde* (s.71-83). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Atatürk'ün söylev ve demeçleri II (1906-1938)* (1997). (5.bs). Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Beauvoir, S. (2019). *İkinci cinsiyet 1: Olgular ve efsaneler*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Butler, J. (2014). *Cinsiyet belası: Feminizm ve kimliğin altüst edilmesi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çaha, Ö. (2017). *Sivil kadın: Türkiye'de kadın ve sivil toplum* (4.bs). İstanbul: Savaş Yayınevi.
- Çakır, S. (2019). *Erkek kulübünde siyaset*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Çiğdem, A. (2009). Entelektüeller ve ideolojiler. Ö. Laçiner (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler 9 içinde* (s. 112-124). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Direk, Z. (2020). *Ontologies of sex: Philosophy in sexual politics*. London: Rowman & Littlefield International.
- Enginün, İ. (2007). *Halide Edib Adıvar'ın eserlerinde doğu ve batı meselesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Eskin, Ş. (2023). *İnkılâp edebiyatı: Türkiye'de uluslaşma, kültürel inşa seferberliği ve edebiyat* (1.bs). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Güler, S. (2001). *Türk romanında öğretmen tipi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Güntekin, R. N. (1981). *Yeşil Gece*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi.
- Halide Edib (1926). *Vurun kahpeye*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- İsmet İnönü'nün Maarife Ait Direktifleri*. (1939). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Kadioğlu, A. (1998). Cinselliğin inkârı: büyük toplumsal projelerin nesnesi olarak Türk kadınları. A. Bertkay Hacimirzaoğlu (Ed.), *75 yılda kadınlar ve erkekler içinde* (s. 89-100). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kaplan, M. (1957). Öğretmenler ve memurlar romancısı Reşad Nuri. *İstanbul Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 4/1, 5-7.
- Karaca, Ş. (2012). Toplumsal cinsiyet bağlamında Türk romanında kadın öğretmen kimliği: Tanzimat ve Cumhuriyet dönemi romanlarına karşılaştırmalı bir yaklaşım. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, 15, 1-15.
- Karagülle, F. (2016). Çalığışu'ndan Bir Köy Hocası'na: İdeolojinin edebiyat üzerindeki belirleyiciliği. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 54, 87-97.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2017). *Ankara* (35.bs). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (2015). *Yenileşme sürecinde Türk kadını (1839-1923)* (2.bs). İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Orakçı, A. (2018). Türk romanında öğretmen ve eğitim: Tanzimat'tan Köy Enstitülü yıllara 1860-1940. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 2/6, 18-16.
- Öztürk, C. (1996). *Atatürk devri öğretmen yetiştirme politikası* (1.bs). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Reşad Nuri. (1338) [1922]. *Çalığışu*. Dersaadet [İstanbul]: Orhaniye Matbaası.

- Sakaoğlu, N. (2010). Atatürk döneminde öğretmen yetiştirme politikaları. M. A. Parlak (Haz.), *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu (2005, İstanbul)* içinde (s. 265-281). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sancar, S. (2017). *Türk modernleşmesinin cinsiyeti: Erkekler devlet, kadınlar aile kurar* (4.bs). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sirman, N. (1989). Feminism in Turkey: A short story. *New Perspectives on Turkey* 3, 1-34. <https://doi.org/10.15184/S0896634600000704>.
- Solnit, R. (2015). *Bana bilgiçlik taslayan adamlar* (1.bs). İstanbul: Encore Yayınları.
- Şahin, C. (2010). *Türk parlamentosundaki kadın milletvekilleri (1935-2007)*. (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Şevket Süreyya. (1932). *İnkılâp ve kadro (İnkılâbın ideolojisi)*. Ankara: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- Şenol, F. (2021, 16 Temmuz). Çalığışu Feride'nin feracesinden çıkan kadınlar. *Gazete Duvar*. Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/calikusu-feridenin-feracesinden-cikan-kadinlar-makale-1528628>
- Şenol Cantek, L. F. (2016). *"Yaban"lar ve yerliler: Başkent olma sürecinde Ankara* (3.bs). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Temizarabacı Yıldırım, Y. ve Yıldırım, S. (2021). Üç tarz-ı tahayyül: Halide Edib Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Peyami Safa'nın ütopyacı gelecek kurgularında ideoloji ve toplumsal cinsiyet. A. Özman, S. Coşar (Der.), *Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet: Edebiyat, Medya, Siyaset* içinde (s. 289-321). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uygun Aytemiz, B. (2015). Fitne ve feda: *Vurun Kahpeye*'de din ve milliyetçilik. *Monograf*, 4, 168-190.
- Yılmaz, E. (2007). Türk edebiyatında kadın öğretmen tiplerleri. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 240-251.

